

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG

Uitsluitend per e-mail:

Datum : 23 juni 2024
Ref. :
Betreft : Zienswijze op handhavingsverzoek

Geachte ,

Bij brief van 31 mei 2024 heeft u Vermilion Energy Netherlands B.V. ("**Vermilion**") in de gelegenheid gesteld haar zienswijze te geven op het handhavingsverzoek van 14 november 2023 ("**handhavingsverzoek**") van Milieudefensie, afdeling Westerveld ("**MDW**").

Hierbij dien ik de zienswijze van Vermilion in.

Inleiding

MDW heeft de minister voor Natuur en Stikstof ("**minister**") verzocht handhavend op te treden tegen mijnbouwactiviteiten door Vermilion op de mijnbouwlocatie Wapse.

Ik begrijp het handhavingsverzoek aldus dat MDW meent dat handhavend moet worden opgetreden tegen Vermilion, omdat Vermilion zonder natuurvergunning een project, bestaande uit het geschikt maken van de bestaande mijnbouwlocatie Wapse voor en het uitvoeren van twee boringen naar de LDS-velden ("**LDS-project**"), heeft gerealiseerd, hetgeen in strijd is met artikel 2.7, tweede lid, van de – toen geldende – Wet natuurbescherming ("**Wnb**"), omdat het project significante gevolgen kan hebben gehad voor nabijgelegen Natura 2000-gebieden.

MDW meent dat handhavend moet worden opgetreden, omdat:

- er geen zicht op legalisatie is, omdat de provincie Drenthe ("**provincie**") in haar ontwerpbesluit van 4 oktober 2023 weigert de vergunning van een van de saldogevers van stikstofrechten ten behoeve van externe saldering voor het LDS-project tijdelijk in te trekken ("**ontwerpweigeringsbesluit**")¹,
- de passende beoordeling die ten grondslag ligt aan het ontwerpbesluit van 1 december 2022 van de minister om Vermilion op grond van artikel 2.7, tweede lid, Wnb de gevraagde vergunning ("**natuurvergunning**") te verlenen ("**ontwerpbesluit**")² ontoereikend is, en
- er een reële kans op herhaling is.

¹ Ik vertrouw u bekend met dit ontwerpweigeringsbesluit.

² Ik vertrouw u bekend met dit ontwerpbesluit.

In deze zienswijze gaat Vermilion op deze drie punten in. Eerst wordt echter ingegaan op de relevante feiten en de bevoegdheid tot handhaving.

Overige stellingen zijn niet relevant voor deze procedure en daarom wordt daarop niet verder ingegaan. Dat betekent echter niet dat deze stellingen door Vermilion worden erkend.

Zo zijn er stellingen die betrekking hebben op het ontwerpbesluit; deze dienen in die procedure te worden ingediend. Ook worden stellingen opgeworpen tegen de beslissing op bezwaar van 29 september 2023 (“**beslissing op bezwaar**”) op het bezwaar van MDW van 13 april 2023 op het besluit van 13 maart 2023 om niet handhavend op te treden tegen Vermilion naar aanleiding van het eerste handhavingsverzoek van 24 november 2022 van MDW (“**eerste handhavingsverzoek**”)³; deze hadden in die procedure moeten worden opgeworpen. Tegen de beslissing op bezwaar is niet in beroep gekomen; dat besluit is dan ook onherroepelijk.

De relevante feiten

In Nederland wordt al decennialang door verschillende mijnbouwondernemingen aardgas uit kleine gasvelden gewonnen. Op dit moment wordt uit circa 240 kleine velden op land en op zee aardgas gewonnen. Vermilion wint in Nederland aardgas uit kleine gasvelden op land. Vermilion doet dat vanaf verschillende locaties verspreid over een groot deel van het land.

Een van de winningslocaties van Vermilion bevindt zich aan de Noordenveldweg ten noorden van het dorp Wapse (Drenthe) en wordt daarom mijnbouwlocatie Wapse genoemd. Vanaf deze locatie wordt gas gewonnen uit een gasveld dat wordt aangeduid met de naam ‘Diever’. Voor die gaswinning maakt Vermilion gebruik van één put: DIV-02 (geboord in 2014).

Voor de opsporing en winning van aardgas vanaf de mijnbouwlocatie Wapse zijn al eerder vergunningen en toestemmingen verleend. MDW is daar steeds tegenop gekomen. Alle vergunningen en toestemmingen hebben (uiteindelijk) stand gehouden bij de ABRvS.⁴ Daarnaast heeft MDW diverse handhavingsverzoeken met betrekking tot de mijnbouwlocatie Wapse en/of de gaswinning uit het veld Diever ingediend. Deze verzoeken zijn door de daartoe bevoegde instanties (RVO, Staatstoezicht op de Mijnen) (ook in bezwaar) steeds afgewezen.

Vermilion wilde vanaf genoemde mijnbouwlocatie Wapse twee nieuwe putten boren naar de zogenoemde LDS-velden⁵ en deze in productie nemen. Voor dit project is een omgevingsvergunning aangevraagd en verkregen (“**omgevingsvergunning boren**”).⁶ Tegelijkertijd is een omgevingsvergunning verkregen voor de locatie en is ook een instemmingsbesluit met het winningsplan verkregen⁷; deze zien op het vervolg van het LDS-project, nl. de winningsfase.

³ Deze stukken worden bij u bekend verondersteld.

⁴ ABRvS 27 januari 2016, ECLI:NL:RVS:2016:155; ABRvS 7 maart 2018, ECLI:NL:RVS:2018:758; Rb. Den Haag 9 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:3521 (tussenuitspraak instemmingsbesluit) en Rb. Den Haag 25 november 2019, ECLI:NL:RBDHA:2020:2283 (einduitspraak instemmingsbesluit); ABRvS 18 augustus 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1809 (omgevingsvergunning) resp. ABRvS 18 augustus 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1808 (instemmingsbesluit); ABRvS 18 augustus 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1810.

⁵ De LDS-velden bestaan uit de (deel)voorkomens LDS-A-SW, LDS-A-CE, LDS-A-NE, LDS-B en LDS-C.

⁶ Omgevingsvergunning (i) milieu voor het aanleggen van een boorgat met een mobiele installatie, (ii) afwijken van het bestemmingsplan en (iii) bouwen van 2 boorkelder met conductors, uitbreiding hekwerk en uitbreiding afwateringsgoten, van 24 mei 2022 met kenmerk DGKE-WO / V-12187.

⁷ Omgevingsvergunning (i) milieu voor het in gebruik nemen van de putten LDS-01 en LDS-02 en (ii) afwijken van het bestemmingsplan van 24 mei 2022 met kenmerk DGKE-WO / V-9175, en instemmingsbesluit met het winningsplan LDS van 24 mei 2022 met kenmerk DGKE-WO / V-4215.

Omdat uit een natuurtoets bleek dat het LDS-project tijdelijk stikstofdepositie zou toevoegen op reeds overbelaste habitattypen en leefgebieden en daardoor significante negatieve effecten niet waren uit te sluiten, is ervoor gekozen de depositie extern te salderen.⁸ Daarbij is overigens sprake van een overschatting van de berekende stikstofdepositie in AERIUS (per jaar), omdat het LDS-project slechts zeer tijdelijk (ca. 6 maanden) stikstofdepositie heeft veroorzaakt.

Maar omdat met ingang van 1 juli 2021 de zogenoemde “**bouwwijstelling**”⁹ in werking was getreden, zijn de gevolgen van de stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden van het LDS-project buiten beschouwing gelaten bij de toepassing van artikel 2.7, tweede lid, Wnb; er was daardoor geen sprake (meer) van een natuurvergunningplicht voor het LDS-project. Het aanvragen van een natuurvergunning voor de stikstofdepositie en het extern salderen was dan ook niet meer nodig. De minister was ook niet bereid om onverplicht een natuurvergunning met een andere onderbouwing dan de bouwwijstelling af te geven, omdat daarvoor geen wettelijke grondslag meer bestond nu de bouwwijstelling geldend recht was. De afspraken over externe saldering zijn toen ook door Vermilion aangehouden.

Op 29 maart 2022 behandelde de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (“**ABRvS**”) de zaak ‘Porthos’ ter zitting. Naar aanleiding van deze zitting en de verwachtingen bij juridische experts, heeft Vermilion geanticipeerd op een uitspraak van de ABRvS over de juridische onhoudbaarheid van de bouwwijstelling en daarom de gesprekken over externe saldering voortgezet. Vermilion heeft uiteindelijk de emissierechten verkregen van twee agrarische bedrijven door de emissierechten van een agrarisch bedrijf permanent op te kopen (overeenkomst van 28 juli 2022)¹⁰ en de rechten van een ander agrarisch bedrijf (“**saldogever**”) tijdelijk, voor de duur van twee jaar, te leasen (overeenkomst van 20 september 2022).

Daarmee heeft Vermilion bereikt dat de stikstofdepositie op vrijwel alle hexagonen afnam. 70% van de emissies van deze twee agrarische bedrijven is ingezet; 30% ten goede gekomen aan de natuur. Na saldering was sprake van volledige saldering tot zelfs een afname van stikstofdepositie in de betreffende Natura 2000-gebieden, met uitzondering van twee hexagonen waar een kleine en tijdelijke toename van stikstofdepositie van 0,01 mol/ha/jaar heeft plaatsgevonden, maar waar de achtergronddepositie ruimschoots onder de kritische depositiewaarde lag. Per saldo is dus sprake geweest van een vermindering van de stikstofdepositie.

Het LDS-project bestond uit het geschikt maken van de bestaande mijnbouwlocatie Wapse voor en het uitvoeren van twee boringen naar de LDS-velden. Het geschikt maken van de locatie bestond uit de volgende werkzaamheden:

- Verwijderen beplanting, verharding, etc.
- Grondwerkzaamheden/grondverbetering
- Installeren conductorbuizen
- Aanbrengen boorkelders
- Installeren afwateringsgoten
- Maken torenfundatie
- Herplaatsen/aanbrengen hekwerk
- Aanbrengen verhardingen

Deze werkzaamheden hebben in de periode van eind augustus tot half oktober 2022 plaatsgevonden.

⁸ Daarnaast heeft Vermilion door het toepassen van NOx-scrubbers (SCR-units) bij de dieselgeneratoren de stikstofdepositie met 85% verlaagd (interne saldering).

⁹ De bouwwijstelling kwam er op neer dat de stikstofdepositie die wordt veroorzaakt door een aantal specifiek aangewezen activiteiten van de bouwsector niet meer afzonderlijk hoefde te worden onderzocht en beoordeeld, en stond in artikel 2.9a Wnb jo. artikel 2.5 Besluit natuurbescherming (“**Bnb**”).

¹⁰ Over de externe saldering met deze saldogever bestaat verder geen discussie, dus hier wordt niet verder op ingegaan.

Vervolgens heeft het uitvoeren van de boringen plaatsgevonden, bestaande uit:

- Aanvoer en opstellen boortoren
- Boren 1^e boorgat in 1^e putkelder
- Verrichten van metingen
- Afwerken 1e put
- Verplaatsen boortoren
- Boren 2e boorgat in 2e putkelder
- Verrichten van metingen
- Afwerken 2e put
- Demonteren en afvoeren boortoren

Deze werkzaamheden stonden gepland voor oktober 2022 tot en met januari 2023, met start van de boring op 13 oktober 2022.¹¹ Omdat echter een boring naar geothermie met dezelfde boortoren op een andere plek in het land in opdracht van een andere partij dan Vermilion vertraging had opgelopen, kwam de boortoren uiteindelijk later dan oorspronkelijk voorzien naar de locatie, nl. half november 2022. De boortoren is medio februari 2023 – na het afronden van de boringen – weer afgevoerd.

Op 3 augustus 2022 heeft WMD een verzoek voorlopige voorziening ingediend tegen de drie LDS-besluiten. Het verzoek is op 29 oktober 2022 door de voorzieningenrechter van de rechtbank Den Haag ter zitting behandeld. Vermilion heeft ter zitting verklaard dat de aanvraag voor een natuurvergunning niet zal worden ingetrokken. Daarmee is de toestemming voor de natuuractiviteit ‘onthaakt’ van de bestreden omgevingsvergunning boren; de gevolgen van de stikstofdepositie van het LDS-project op de nabijgelegen Natura 2000-gebieden kwam daarom in deze procedure niet meer aan de orde. Op 11 november 2022 is het verzoek voorlopige voorziening afgewezen. Ook het beroep tegen de drie LDS-besluiten is afgewezen. De besluiten zijn onherroepelijk.¹²

Toen bekend werd dat de ABRvS op 2 november 2022 uitspraak zou doen in de zaak ‘Porthos’ over de bouwvrijstelling, heeft Vermilion op 12 oktober 2022 zekerheidshalve ervoor gekozen toch een aanvraag voor een natuurvergunning voor het LDS-project in te dienen en de reactie van de minister af te wachten. Daarbij is met een passende beoordeling aangetoond dat met externe saldering geen significant negatieve effecten op Natura 2000-gebieden werden verwacht. De aanvraag is nadien meermaals aangevuld, naar aanleiding van vragen van de minister.

Op 2 november 2022 heeft de ABRvS in de zaak ‘Porthos’ geoordeeld dat de bouwvrijstelling is gebaseerd op een niet toereikende generieke voortoets, en dat daarom artikel 2.9a van de Wnb en artikel 2.5 van het Bnb, in onderling verband gelezen, wegens strijd met artikel 6 van de Habitatrictlijn buiten toepassing moeten worden gelaten.¹³

Daarmee kwam ook voor het reeds in uitvoering zijnde LDS-project de bouwvrijstelling te vervallen en herleefde de verplichting om onderzoek te doen naar de mogelijke gevolgen van de uitstoot van stikstof door het project. Daarmee kon en moest ook op de (inmiddels ingediende) aanvraag voor een natuurvergunning worden beslist.

¹¹ Brief aan Rechtbank Den Haag d.d. 15 augustus 2022.

¹² Uitspraak van de voorzieningenrechter van de rechtbank Den Haag van 11 november 2022 (SGR 22/4732, SGR 22/4733 en SGR 22/4734) (“**vovo-uitspraak LDS**”) en uitspraak van de Rechtbank Den Haag van 19 mei 2023 (SGR 22/4048, SGR 22/4107 en SGR 22/4108) (“**uitspraak LDS**”).

¹³ ABRvS 2 november 2022, ECLI:NL:RVS:2022:3159.

Op 24 november 2022 heeft MDW het eerste handhavingsverzoek ingediend omdat Vermilion niet beschikte over een natuurvergunning voor het LDS-project. Dit is op 13 maart 2023 afgewezen omdat concreet zicht op legalisatie bestaat gezien het ontwerpbesluit van 1 december 2022. Op 12 april 2023 heeft MDW hiertegen bezwaar ingediend; het bezwaar is op 29 september 2023 ongegrond verklaard. MDW heeft hiertegen geen beroep ingesteld.

Op 1 december 2022 heeft de minister met het ontwerpbesluit besloten om Vermilion op grond van artikel 2.7, tweede lid, Wnb de gevraagde natuurvergunning te verlenen. Met de door Vermilion uitgevoerde passende beoordeling, AERIUS-berekeningen en de daarbij behorende documenten en de aan de natuurvergunning verbonden voorschriften is de zekerheid verkregen dat de activiteit waarvoor de natuurvergunning is aangevraagd, niet leidt tot aantasting van de natuurlijke kenmerken van de betrokken Natura 2000-gebieden, aldus de minister. Het ontwerpbesluit lag van 10 december 2022 tot en met 21 januari 2023 ter inzage. Tot op heden is er nog geen definitief besluit gepubliceerd.

Op 10 november en 24 november 2022 heeft de saldogever de provincie verzocht om de natuurvergunning voor zijn bedrijf tijdelijk - voor de periode van 1 november 2022 tot 1 november 2024 - in te trekken. Op verzoek heeft de provincie op 24 november 2022, 20 december 2022 en 16 februari 2023 aanvullende stukken ontvangen. De provincie heeft op 4 oktober 2023 het ontwerpweigeringsbesluit ter inzage gelegd tot weigering van het verzoek. Hiertegen heeft Vermilion een zienswijze ingediend.¹⁴

Handhaving niet (meer) mogelijk

Op grond van artikel 7.2, tweede lid, aanhef en onder a., Wnb is de minister bevoegd tot het opleggen van een last onder bestuursdwang ter handhaving van art. 2.7, tweede lid, Wnb, dat bepaalt dat het verboden is zonder vergunning een project te realiseren dat – kort gezegd - significante negatieve gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied.

Als alternatief voor het toepassen van bestuursdwang kan een last onder dwangsom worden opgelegd (art. 5:32 Awb). Beide zijn zogenoemde herstelsancties. Herstelsancties zijn gericht op het beëindigen of ongedaan maken van de overtreding of de gevolgen daarvan, dan wel het voorkomen van herhaling. Een handhavingsbesluit moet dan ook daarop gericht zijn.

Vermilion is van mening dat handhaving niet (meer) mogelijk is.

Handhaving tot beëindigen of ongedaan maken van de (gevolgen van de) overtreding ?

Bij een al gepleegde overtreding gaat het vooral om het zo goed mogelijk herstel in de oude toestand. Soms betekent dat herstel in de zin van ongedaan maken van de overtreding (door verwijdering of reparatie), soms ligt het accent op het wegnemen of beperken van de gevolgen (opruimen, schoonmaken, nieuwe aanplant).

In onderhavig geval heeft de overtreding – nl. het zonder de vereiste natuurvergunning realiseren van het LDS-project – al plaatsgevonden. Er kan geen sprake meer zijn van het beëindigen of ongedaan maken van die overtreding of van de veronderstelde gevolgen daarvan. Herstel door de overtreder is dus niet meer mogelijk. Handhaving als sanctie-instrument is dan niet (meer) aan de orde.

Vermilion heeft het niet meer in haar macht de overtreding te beëindigen; deze is immers al beëindigd.

¹⁴ Ik vertrouw u bekend met betreffende stukken.

De overtreding kan alleen ongedaan worden gemaakt of worden weggenomen door het verlenen van de natuurvergunning, maar dat ligt niet in de macht van Vermilion.

Het bewerkstelligen van beëindiging of ongedaanmaking van (de gevolgen van) de overtreding, kan dan ook geen grondslag zijn voor handhaving.

Handhaving tot voorkomen van herhaling ?

Volgens vaste rechtspraak kan een last ter voorkoming van herhaling van een eerdere overtreding worden opgelegd, indien een overtreding heeft plaatsgevonden en gevaar voor herhaling voor de hand ligt. Bij de beantwoording van de vraag of een last strekt tot voorkoming van herhaling van eerdere overtredingen spelen verschillende omstandigheden op zichzelf en in onderlinge samenhang gezien een rol. Het gaat om omstandigheden die een beeld geven van de mate van continuïteit in de aan orde zijnde overtredingen, zoals de aard van de overtreding, de mate van overeenkomst - bijvoorbeeld wat betreft de plaats ervan - met de eerdere geconstateerde overtredingen en het tijdsverloop sinds die overtreding.

Uit het feitenrelaas blijkt dat deze bijzondere en unieke situatie is ontstaan doordat halverwege de uitvoering van het LDS-project de ABRvS de - in de omgevingsvergunning boren gebruikte - bouwvrijstelling buiten toepassing heeft verklaard.

Omdat de omstandigheden ten tijde van de overtreding, nl. dat halverwege het LDS-project de bouwvrijstelling niet langer van toepassing is verklaard door de ABRvS, niet meer zullen en kunnen voorkomen, ligt gevaar voor herhaling niet voor de hand en kan er geen sprake zijn van een last ter voorkoming van herhaling van een overtreding. Voor een last ter voorkoming van een herhaling is immers vereist dat de omstandigheden ten tijde van het opleggen van de last op één lijn kunnen worden gesteld met de omstandigheden ten tijde van de eerdere overtreding.¹⁵

Zoals ook al in de beslissing op bezwaar op het eerste handhavingsverzoek is geoordeeld, is “de kans dat deze situatie zich onder gelijke omstandigheden voordoet [...] zeer gering”.¹⁶ Er was immers sprake van een unieke situatie waarbij tijdens de uitvoering van het LDS-project de natuurvergunningplicht herleefde door de uitspraak van de ABRvS in de Porthos-zaak. Dit geldt nog steeds.

Eveneens blijkt uit het feitenrelaas dat Vermilion al het mogelijke heeft gedaan om, zo niet formeel dan in ieder geval in de praktijk, te voldoen aan de (toen) geldende regels met betrekking tot het voorkomen van significant negatieve gevolgen voor Natura 2000-gebieden door intern en extern salderen. Daarom ligt gevaar voor herhaling ook niet voor de hand.

MDW stelt dat de kans op herhaling reëel is, omdat “het aannemelijk is te veronderstellen dat deze werkwijze [“dat op illegale wijze stikstofdepositie wordt geëmitteerd”] vaker zal worden toegepast gezien het behaalde – maar bedenkelijke – resultaat”, en omdat dit “niet de eerste maal [is] dat Natura 2000-wetgeving succesvol wordt ontweken”. Daarbij wordt in noot 10 van het handhavingsverzoek verwezen naar een aantal situaties waarbij MDW meent dat Vermilion en/of het bevoegd gezag de wet niet of niet juist heeft toegepast. In de voorbeelden die MDW noemt zijn echter ofwel de wettelijke kaders door MDW verkeerd begrepen ofwel worden door MDW onjuiste verbanden gelegd. Het gaat te ver om in deze reactie uitgebreid in te gaan op de ongefundeerde en onjuiste veronderstellingen van MDW – die laat ik verder aan MDW - ; ik wijs slechts op het feit dat in alle zaken die MDW heeft aangespannen tegen Vermilion, zij nog nooit gelijk hebben gekregen. De vele beschuldigingen zijn vaak al meermaals in diverse procedures naar voren gebracht, zonder dat MDW

¹⁵ O.a. ABRvS 28 oktober 2020, ECLI:NL:RVS:2020:2571.

¹⁶ Beslissing op bezwaar van 29 september 2023.

daarin ooit gelijk heeft gekregen.¹⁷ Het is dus niet waar dat Vermilion eerder “Natura 2000-wetgeving” heeft ontweken.

Gevaar voor herhaling ligt dan ook niet voor de hand, en kan geen reden zijn voor handhaving.

Boete of waarschuwing ?

De minister is niet bevoegd een bestuurlijke boete of andere punitieve sanctie op te leggen met betrekking tot de overtreding. Ook een (informele) bestuurlijke waarschuwing is niet aan de orde. Voor een formele waarschuwing bestaat geen rechtsgrond. Het doel van een informele waarschuwing is een overtreder te bewegen zelf aan de overtreding een eind te maken (of niet te herhalen) en, als de overtreder dat niet doet, als overheid sanctionerend op te treden. In onderhavig geval echter, zoals reeds opgemerkt, kan aan de overtreding geen eind meer worden gemaakt, omdat deze al is beëindigd. En voor herhaling hoeft niet te worden gevreesd, omdat de omstandigheden uitzonderlijk en uniek waren, en bovendien buiten de macht van Vermilion lagen.

Kortom: handhaving kan niet meer aan de orde zijn.

Afzien van handhaving

Voor zover u van oordeel bent dat handhaving nog wel een inzetbaar instrument is in onderhavig geval, dient te worden beoordeeld of van handhaving dient te worden afgezien.

Uit vaste jurisprudentie van de ABRvS volgt dat, gelet op het algemeen belang dat gediend is met handhaving, in geval van overtreding van een wettelijk voorschrift het bestuursorgaan dat bevoegd is om met een last onder bestuursdwang of een last onder dwangsom op te treden, in de regel van deze bevoegdheid gebruik zal moeten maken. Slechts onder bijzondere omstandigheden mag van het bestuursorgaan worden gevergd dit niet te doen. Dit kan zich voordoen indien concreet zicht op legalisering bestaat. Voorts kan handhavend optreden zodanig onevenredig zijn in verhouding tot de daarmee te dienen belangen dat van optreden in die concrete situatie behoort te worden afgezien.

Geen concreet zicht op legalisatie ?

Uit vaste jurisprudentie van de ABRvS volgt dat om zicht op legalisatie aan te nemen ten minste vereist is dat een ontwerpbesluit, waarin het gebruik waarop het handhavingsverzoek ziet past, ter inzage is gelegd. Daarvan is in onderhavig geval sprake.

Voorts mag niet op voorhand duidelijk zijn dat de vergunning geen rechtskracht zal verkrijgen. MDW meent dat van dit laatste sprake is, omdat Vermilion op grond van artikel 13 van het ontwerpbesluit pas mag beginnen met het LDS-project nadat de vergunning van de saldogever is ingetrokken door de provincie. Nu de provincie in het ontwerpweigeringsbesluit tijdelijke intrekking van de vergunning van de saldogever weigert, zal Vermilion niet (meer) aan artikel 13 van het ontwerpbesluit kunnen voldoen, en zal de natuurvergunning dus geen rechtskracht verkrijgen, aldus begrijpt Vermilion de stellingen van MDW.

Vermilion is het daar niet mee eens.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld ook r.o. 8.2 en 13.1 van de uitspraak LDS.

LDS-project was reeds halverwege en is nu afgerond

In de eerste plaats meent Vermilion dat artikel 13 van het ontwerpbesluit in het definitieve besluit behoort te worden aangepast. Immers, ten tijde van het ontwerpbesluit kon al niet meer worden voldaan aan dit artikel: het LDS-project was al halverwege en er kon dus niet meer pas worden gestart met het project nadat de vergunning van de saldogeiver onherroepelijk was ingetrokken. Wanneer het definitieve besluit zal worden genomen, kan Vermilion al helemaal niet meer voldoen aan het voorschrift; het project is al lang en breed afgerond. Artikel 13 vereist dus aanpassing in het definitieve besluit.

Daar komt bij dat het hier gaat om het leasen van stikstofrechten voor de duur van twee jaar, van november 2022 tot november 2024, welke periode al bijna voorbij is. Door het tijdsverloop is inmiddels al voldoende gewaarborgd dat de activiteiten van de saldogeiver gestaakt (gehouden) zijn gedurende de leaseperiode. Artikel 13 is dan ook overbodig geworden.

Tot slot: het LDS-project is afgerond, en de stikstofdepositie van het LDS-project is feitelijk al gesaldeerd met de stikstofrechten de saldogeiver.

Directe samenhang door overeenkomst tussen de saldogeiver en Vermilion

In de tweede plaats meent Vermilion dat intrekking van de vergunning van de saldogeiver niet is vereist, en dat artikel 13 dan ook dient te worden aangepast of verwijderd. Op 14 februari 2024 heeft de ABRvS een duidelijke uitspraak gedaan over de voorwaarden voor extern salderen in het kader van het natuurbeschermingsrecht. In die uitspraak zijn de belangrijkste voorwaarden voor extern salderen nog een keer duidelijk op een rijtje gezet. Voor onderhavige casus is van belang dat één van de voorwaarden is dat er een directe samenhang moet bestaan tussen de voorgenomen activiteit (saldonemer) en de salderingsmaatregel (saldogeiver). *“Die directe samenhang kan tot uitdrukking komen in de intrekking van de vergunning waarmee wordt gesaldeerd of een overeenkomst tussen de saldogeiver en saldonomer over de overname van stikstofdepositie [onderstreping MI]”*.¹⁸ Het is dus niet vereist dat de vergunning van de saldogeiver onherroepelijk is ingetrokken; een overeenkomst over de overname van stikstofdepositie is ook mogelijk. Een dergelijke overeenkomst alleen is echter niet voldoende. Er dient tevens vast te staan dat de saldogevende activiteit feitelijk daadwerkelijk is of wordt beëindigd, omdat alleen dan ook het depositiesaldo van de gevende kan worden aangewend door de ontvangende partij. Kortom: er moet voldoende zijn gewaarborgd dat de saldogevende activiteit niet zal worden hervat.¹⁹

Directe samenhang bestaat ook indien aan de natuurvergunning een voorschrift is verbonden waarin is bepaald dat de ingebruikname van de nieuwe locatie pas mag plaatsvinden nadat intrekking van de vergunde rechten waarmee gesaldeerd wordt, heeft plaatsgevonden en het intrekkingbesluit onherroepelijk is²⁰, zoals in artikel 13 van het ontwerpbesluit is neergelegd. Maar dat is dus niet de enige mogelijkheid om te voldoen aan het vereiste van directe samenhang (getuige het woordje ‘ook’).

In onderhavig geval is – door het tijdsverloop - gewaarborgd dat de saldo-gevende activiteit daadwerkelijk tijdelijk is gestaakt en dus niet, nadat het depositiesaldo is aangewend ten behoeve van de externe saldering voor Vermilion, alsnog is hervat, met hernieuwde stikstofdepositie tot gevolg. Vermilion kan aantonen dat gedurende de duur van het LDS-project de saldogeiver zijn activiteiten niet heeft hervat.

¹⁸ ABRvS 14 februari 2024, ECLI:NL:RVS:2024:625, r.o. 43.2.

¹⁹ ABRvS 26 oktober 2022, ECLI:NL:RVS:2022:3074.

²⁰ ABRvS 15 oktober 2014, ECLI:NL:RVS:2014:3673.

Artikel 13 kan dus zodanig worden aangepast dat intrekking van de vergunning van de saldogever, en dus medewerking van de provincie, niet langer is vereist.

Kan weigering door provincie standhouden ?

De provincie stelt zich op het standpunt dat het tijdelijk intrekken van de vergunde rechten ten behoeve van het mogelijk maken van een ander project (door middel van verleasen) op dit moment niet mogelijk is. Daarbij wordt verwezen naar het 'additionaliteitsvereiste': het is niet mogelijk om een mitigerende maatregel in te zetten voor extern salderen als deze maatregel mogelijk nodig is voor de natuur. "Dit geldt totdat er een duidelijk en concreet plan is (met tijdpad) welke maatregelen de provincie neemt en de uitvoering van die maatregelen geborgd is om aan de randvoorwaarden voor de natuur te voldoen", aldus de provincie in het ontwerpweigeringsbesluit.

De provincie beroept zich daarbij op de eigen beleidsregels. Die beleidsregels zijn echter niet van toepassing; deze worden immers (slechts) "toegepast bij de beoordeling van aanvragen voor natuurvergunningen waarbij gebruik wordt gemaakt van extern salderen".²¹ De provincie dient echter slechts te oordelen over het intrekken van de vergunning van de saldogever, niet over de verlening van de natuurvergunning aan Vermilion; daarvoor is immers de minister bevoegd gezag. Nu de weigering wordt gemotiveerd onder verwijzing naar in onderhavig geval niet geldende beleidsregels, meent Vermilion dat het ontwerpweigeringsbesluit ook om die reden geen stand kan houden.

Het additionaliteitsvereiste houdt in dat een natuurvergunning alleen op basis van extern salderen kan worden verleend als het beëindigen van de saldogevende activiteit niet nodig is voor het behalen van de instandhoudingsdoelen zoals die zijn vastgesteld voor het Natura 2000-gebied.²²

In de uitspraak van 14 februari 2024²³ is de ABRvS uitvoerig ingegaan op het additionaliteitsvereiste: "de motivering [waarom een mitigerende maatregel in de passende beoordeling kan worden betrokken] moet zijn toegesneden op de instandhoudingsdoelstellingen en de staat van instandhouding van de betrokken Natura 2000-gebieden. Omdat deze doelen op gebiedsniveau worden vastgesteld en de staat van instandhouding per gebied wordt beoordeeld, betekent dit naar het oordeel van de Afdeling dat de vraag of het behoud van de natuurwaarden is geborgd, dan wel of de verbeter- of hersteldoelstellingen worden gerealiseerd, ook op gebiedsniveau moet worden beantwoord."

De ABRvS gaat ervan uit dat aan de instandhoudingsdoelstellingen kan worden voldaan als aannemelijk is dat een (blijvende) daling van stikstofdepositie op gebiedsniveau wordt gerealiseerd. Daarom is relevant dat dat aannemelijk wordt gemaakt. Dat kan met gegevens uit AERIUS Monitor.

Als de stikstofdepositie is gedaald, is het volgens de ABRvS aannemelijk dat reeds genomen maatregelen hebben bijgedragen aan die daling en zullen blijven bijdragen aan een daling van de stikstofdepositie in de relevante Natura 2000-gebieden. Daarmee staat naar het oordeel van de ABRvS "vooralnog voldoende vast dat de saldogevers niet nodig zijn om de vereiste daling van stikstofdepositie in deze gebieden te waarborgen." Dat het niet zeker is dat de maatregelen allemaal worden uitgevoerd en de beoogde effecten zullen hebben, leidt naar het oordeel van de ABRvS niet tot een andere conclusie.

²¹ Per 14 maart 2024: Beleidsregels bescherming natuur provincie Drenthe, en daarvoor: Beleidsregels Wet natuurbescherming provincie Drenthe.

²² Een maatregel die als instandhoudings- of passende maatregel kan worden ingezet kan alleen als mitigerende maatregel in een passende beoordeling worden betrokken als, gelet op de staat van instandhouding en de instandhoudingsdoelstelling, het behoud van natuurwaarden is geborgd, of in het geval er een verbeter- of hersteldoelstelling geldt, dat doel ook op andere wijze kan worden gerealiseerd.

²³ ABRvS 14 februari 2024, ECLI:NL:RVS:2024:625. Zie ook: ABRvS 6 maart 2024, ECLI:NL:RVS:2024:951.

Op grond van deze jurisprudentie van de ABRvS, is de interpretatie van de provincie in het ontwerpweigeringsbesluit van het additionaliteitsvereiste veel te strikt. Voldoende is dat kan worden aangetoond dat aannemelijk is dat een (blijvende) daling van stikstofdepositie op gebiedsniveau wordt gerealiseerd. Is dat het geval, dan staat voldoende vast dat de saldogever niet nodig is om de vereiste daling van stikstofdepositie in deze gebieden te waarborgen.

Uit de gegevens van AERIUS Monitor blijkt dat aannemelijk is dat een (blijvende) daling van stikstofdepositie op gebiedsniveau in de relevante Natura 2000-gebieden wordt gerealiseerd. Bij een toetsing door de provincie op basis van de uitleg van de ABRvS, zou de tijdelijke intrekking van de vergunning van saldogever dus moeten kunnen worden toegestaan. Het staat dan ook niet vast dat het definitieve besluit van de provincie ook een weigering zal inhouden.

Daar komt nog bij dat ook ten tijde van het ontwerpweigeringsbesluit het LDS-project reeds was afgerond. Van de stikstofrechten van de saldogever was dus al 'gebruik gemaakt'. De externe saldering heeft dus feitelijk al plaatsgevonden. Daarom kán de betreffende maatregel (tijdelijke intrekking van de vergunning van de saldogever) niet (meer) worden ingezet als instandhoudings- of passende maatregel, en daarmee is de additionaliteitstoets niet meer aan de orde. De toets of voldoende andere maatregelen beschikbaar zijn om een gunstige staat van instandhouding te realiseren en om (verdere) verslechtering van Natura 2000 gebieden te voorkomen, is in onderhavig geval zinledig (geworden).

Tot slot is nog relevant dat het in onderhavig geval gaat om verleasen, dat wil zeggen een tijdelijke saldering met de stikstofrechten van de saldogever. De saldogever kan vanaf november 2024 weer beschikken over zijn stikstofrechten. Vermilion ziet niet in hoe deze tijdelijke stikstofrechten kunnen worden ingezet voor het behalen van de instandhoudingsdoelen.

Wanneer geoordeeld wordt dat het additionaliteitsvereiste bij het handhavingsverzoek tóch een rol dient te spelen, vanwege het ontwerpweigeringsbesluit van de provincie, is nog van belang dat Vermilion heeft aangekondigd te onderzoeken of aanpassing van de passende beoordeling gezien de recente jurisprudentie benodigd is. Het kan dus zo zijn dat een aanvulling op de passende beoordeling zal aantonen dat aan het additionaliteitsvereiste wordt voldaan, waardoor er voor de provincie geen reden (meer) is de intrekking van de vergunning van de saldogever te weigeren. Daarom kan van handhaving, in ieder geval op dit moment, geen sprake zijn.

Wellicht ten overvloede: het additionaliteitsvereiste speelt geen rol bij de vraag of handhavend moet worden opgetreden.²⁴

Handhaving onevenredig ?

Als een wettelijk voorschrift is overtreden (in dit geval: artikel 2.7, tweede lid, Wnb), zal het bestuursorgaan dat bevoegd is om met een last onder bestuursdwang of onder dwangsom op te treden, in de regel gebruik moeten maken van deze bevoegdheid. Dit vanwege het algemeen belang dat gediend is met handhaving. Op basis van vaste rechtspraak²⁵ kan slechts onder bijzondere omstandigheden van handhaving worden afgezien. Dit doet zich voor als concreet zicht op legalisatie bestaat, of als handhaving onevenredig zou zijn bij afweging van het natuurbelang tegen de belangen van de overtreder. Ook dan behoort van handhavend optreden in de concrete situatie te worden afgezien.

²⁴ ABRvS 28 februari 2024, ECLI:NL:RVS:2024:852, r.o. 11.6.

²⁵ O.a. ABRvS 16 oktober 2019, ECLI:NL:RVS:2019:3486 en ABRvS 8 april 2009, ECLI:NL:RVS:2009:1890.

In onderhavig geval is sprake van zeer bijzondere omstandigheden, met name de omstandigheden omtrent de bouwvrijstelling, zoals hierboven geschetst. Waar in eerste instantie geen natuurvergunning was vereist (en dan ook niet kon worden verkregen), herleefde de natuurvergunningplicht halverwege de uitvoering van het LDS-project. Daarbij komt nog dat sprake is van een reeds afgerond project. Bovendien heeft Vermilion zich, door het aangaan van verplichtingen in het kader van interne en externe saldering, ervan verzekerd dat er geen sprake was van extra stikstofdepositie door het project. De stikstofdepositie door het LDS-project is ruimschoots gemitigeerd doordat stikstofrechten deels permanent en deels voor de duur van twee jaar zijn opgekocht, terwijl het project slechts enkele maanden stikstofdepositie veroorzaakte. Tot slot is door de lange duur van de vergunningprocedure de rechtspraak over extern salderen gewijzigd, terwijl de externe saldering al heeft plaatsgevonden. Thans gaat het enkel nog om de formele publiekrechtelijke vastlegging in een natuurvergunning.

Vermilion meent dan ook dat handhavend optreden onevenredig moet worden geacht. Niet handhavend optreden heeft geen gevolgen voor de natuur; handhaving leidt immers niet tot minder of geen stikstofdepositie, want het project is al afgerond. Het natuurbelang is niet in geding. De stikstofdepositie is reeds extern gesaldeerd; de stikstofactiviteiten van de saldogever zijn beëindigd en blijven beëindigd tot november 2024.²⁶

Overigens kan in het kader van de belangenafweging tot handhavend optreden ook het nationale belang van leveringszekerheid een rol spelen. Anders dan MDW stelt, is dat niet in het kader van een ADC-toets (dat speelt bij de verlening van een natuurvergunning), maar in het kader van de belangenafweging betreffende handhaving.

Tot slot wijs ik nog op hetgeen in de toelichting op de Beleidsregel extern salderen²⁷ staat: “In overeenstemming met artikel 4:84 van de Algemene wet bestuursrecht zal ik niet handelen overeenkomstig deze beleidsregels als dat voor één of meer belanghebbenden gevolgen zou hebben die wegens bijzondere omstandigheden, dat wil zeggen omstandigheden waarbij niet is stilgestaan bij het formuleren van dit beleid, onevenredig zijn in verhouding tot de met de beleidsregel te dienen doelen.”²⁸

Die situatie doet zich hier voor.

Ontoereikende passende beoordeling ?

Uit de aanvraag blijkt dat het LDS-project in het kader van de natuurvergunning ziet op de diepboringen, inclusief de voorbereidende werkzaamheden. In de passende beoordeling van 19 september 2022 is het project als volgt omschreven:

“De voorgenomen activiteiten betreffen het uitvoeren van een tweetal diepboringen (LDS-01 en LDS-02) en het in productie nemen van de geboorde putten. De uitvoering van de diepboringen is op zijn vroegst voorzien vanaf oktober 2022. De boorwerkzaamheden vinden plaats in een continu rooster 24 uur per dag, 7 dagen in de week. De boringen worden na elkaar uitgevoerd en zullen naar verwachting circa 130 dagen duren. De uit te voeren werkzaamheden, uitbreiden locatie, bouwen putkelders, aan- en afvoer boortoren zullen circa tweeënhalve maand vergen (augustus-oktober 2022)”.²⁹

²⁶ Zie ook ABRvS 28 februari 2024, ECLI:NL:RVS:2024:852.

²⁷ Besluit van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 9 oktober 2020, nr. WJZ/ 20244506, houdende vaststelling van de beleidsregel extern salderen.

²⁸ Pag. 3.

²⁹ Pag. 7.

Op 12 oktober 2022 heeft Vermilion een aanvraag ingediend voor een natuurvergunning voor het uitvoeren van een tweetal diepboringen (putten LDS-01 en LDS-02), inclusief voorbereidende werkzaamheden, en het in productie nemen van de geboorde putten op gaswinningslocatie Wapse.

MDW interpreteert ‘het in productie nemen van de geboorde putten’ kennelijk als zijnde de productie- of winningsfase. Dat is echter onjuist.

Dat blijkt alleen al uit de titel van de passende beoordeling (“Passende beoordeling diepboringen Wapse”), maar blijkt bijvoorbeeld ook uit het doel van het rapport: “Het doel van dit rapport is het opstellen van een zelfstandige passende beoordeling voor het aspect stikstofdepositie - voor de voorgenomen diepboringen in Wapse – waarmee een vergunning in het kader van de Wet natuurbescherming kan worden aangevraagd.”³⁰

Met het rekenprogramma AERIUS 2021 is de stikstofdepositie als gevolg van de werkzaamheden berekend. Uit de gebruikte projectbronnen blijkt dat het project alleen de diepboringen, inclusief de voorbereidende werkzaamheden, en niet de winningsfase betreft.

Bovendien is de natuurvergunning aangevraagd voor de duur van twee jaar. Als het project zowel de aanlegfase als de productiefase zou bevatten – zoals gesteld door MDW -, zou een termijn van twee jaar onvoldoende zijn.

Met ‘het in productie nemen van de geboorde putten’ wordt dan ook het moment van het opstarten van de gasproductie uit de geboorde putten bedoeld, niet de daadwerkelijke productieperiode. Net zoals ‘het uit productie nemen’ het eindpunt van een productieperiode is.

De stelling van MDW dat het ontwerpweigeringsbesluit ziet op zowel de aanlegfase als de productiefase, is eveneens onjuist. De aanvraag van de saldogever vermeldt duidelijk dat wordt verzocht in de tijdelijke buitengebruikstelling van de natuurvergunning van de saldogever op te nemen dat de vrijkomende emissie wordt ingezet voor externe saldering voor “de bouwfase t.b.v. LDS boring 2022”. In het ontwerpweigeringsbesluit wordt het project omschreven als “het project voor twee diepboringen van gaswinningsputten in Wapse (putten LDS-01 en LDS-02), inclusief voorbereidende werkzaamheden, en het in productie nemen van de geboorde putten”, maar ook als “een natuurvergunning voor diepboringen van gaswinningsputten in Wapse”.

MDW heeft in meerdere procedures aangevoerd dat de boorfase en de productiefase één project zijn. Dat is echter in alle procedures onderuit gehaald. Het is vaste rechtspraak van de ABRvS en het Hof van Justitie van de Europese Unie dat diepboringen en gaswinning twee aparte projecten zijn.³¹ Vermilion wijst in het bijzonder op de uitspraak van de ABRvS van 15 februari 2017: “Gelet hierop bestaat geen grond voor het oordeel dat de winning van gas tezamen met de proefboringen als een project had moeten worden onderzocht en beoordeeld in de m.e.r. Voorts is niet gebleken van omstandigheden waarom in het kader van de Nbw-vergunning anders zou moeten worden geoordeeld over de vraag of de winning van gas tezamen met de proefboringen als een project had moeten worden onderzocht en beoordeeld in de passende beoordeling als bedoeld in artikel 19f van de Nbw 1998”.³²

Dit duidelijke onderscheid tussen diepboringen en gaswinning wordt ook gemaakt in het Besluit milieueffectrapportage en de m.e.r.-richtlijn. Voor de winning van meer dan 500.000 m3 aardgas per dag

³⁰ Pag. 1.

³¹ ABRvS 27 januari 2016, ECLI:NL:RVS:2016:155, r.o. 5.2; ABRvS 15 februari 2017, ECLI:NL:RVS:2017:397, r.o. 11.3; ABRvS 6 juni 2018, ECLI:NL:RVS:2018:1870, r.o. 5.3; HvJ EU 11 februari 2015, ECLI:EU:C:2015:79, r.o. 19-25.

³² ABRvS 15 februari 2017, ECLI:NL:RVS:2017:397, r.o. 11.3

moet een MER worden gemaakt (categorie C.17.2); voor diepboringen geldt een mer-beoordelingsplicht (categorie D.17.2). Dat het project-begrip in de zin van de m.e.r.-richtlijn van belang is voor de uitleg van het project-begrip in de zin van de Habitatrichtlijn volgt (onder meer) uit de PAS-uitspraak over beweiden en bemesten.³³

Zie met betrekking tot het LDS-project ook de beslissing op bezwaar.

Ten overvloede: in de productiefase is geen sprake van een stikstofdepositiebijdrage. Daarom is voor de productiefase ook geen passende beoordeling opgesteld en geen natuurvergunning aangevraagd. Zie ook de onherroepelijke uitspraak LDS.³⁴

Er is dan ook geen sprake van een ontoereikende passende beoordeling.

Vraag is overigens of de beweringen van MDW over het al dan niet toereikend zijn van de passende beoordeling grondslag kunnen zijn voor een handhavingsverzoek. Vermilion meent dat deze stellingen thuishoren in een procedure over de natuurvergunning, niet in een handhavingsprocedure.

WMD heeft geen belang bij handhaving

Wat WMD kennelijk met het handhavingsverzoek beoogt te bereiken, is aan te tonen dat er geen concreet zicht op legalisatie is als gevolg waarvan de natuurvergunning niet kan worden verleend, dat de passende beoordeling moet worden aangevuld omdat de productiefase óók moet worden meegenomen, en dat Vermilion in overtreding is.

Dat zijn echter alle argumenten die in een eventueel beroep tegen de (nog te verlenen) natuurvergunning naar voren moeten en kunnen worden gebracht. Handhaving is dan ook niet aan de orde. De werkzaamheden zijn uitgevoerd en afgerond. En, zoals uiteengezet, kan er geen last ter voorkoming van herhaling worden opgelegd noch een maatregel voor herstel van eventuele schade aan de natuur. De gestelde gevolgen van de boorwerkzaamheden in de vorm van stikstofdepositie op nabijgelegen Natura 2000-gebieden hebben zich al gemanifesteerd en deze gevolgen zijn onomkeerbaar.³⁵ De gevolgen zijn gemitigeerd door feitelijke externe saldering.

MDW heeft dan ook geen (proces)belang (meer) bij handhaving.

Tot slot

Op 2 november 2022 herleefde de natuurvergunningplicht voor het LDS-project dat eerder in augustus 2022 was aangevangen. Vermilion heeft het LDS-project voortgezet zonder natuurvergunning, omdat stopzetting praktisch en financieel onmogelijk was. Ook meende Vermilion dat stopzetting en op een later moment³⁶ voortzetten slechter voor de natuur zou uitpakken – meer stikstofdepositie zou veroorzaken – dan voortzetting van de lopende operatie. Dat zou immers extra vervoersbewegingen hebben betekend. Bovendien heeft Vermilion er alles aan gedaan om feitelijk een situatie vergelijkbaar met een situatie mét natuurvergunning te verkrijgen. Dat wil zeggen dat Vermilion (in eerste instantie onverplicht) is overgegaan tot het (meer dan) compenseren van de tijdelijke stikstofdepositie door extern salderen.

³³ ABRvS 29 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1604, r.o. 4.2.

³⁴ r.o. 33.

³⁵ Uitspraak LDS, r.o. 20.2.

³⁶ Omdat een boortoren niet gemakkelijk te verkrijgen is, had dat zelfs een uitstel van jaren kunnen betekenen.

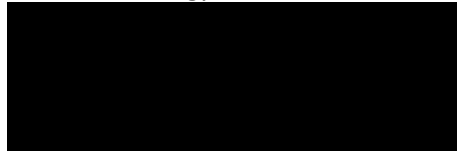
Tot slot is het niet Vermilion te verwijten dat nog altijd geen besluit is genomen op de natuurvergunningaanvraag, en dat als gevolg daarvan latere rechtspraak over extern salderen nu een rol speelt. Vermilion kan niet achteraf alsnog voldoen aan rechtspraak, terwijl het LDS-project al is afgerond en externe saldering al heeft plaatsgevonden.

Conclusie

Vermilion is van oordeel dat van handhaving moet worden afgezien en dat het handhavingsverzoek van MDW moet worden afgewezen.

Ik vertrouw erop u voldoende te hebben geïnformeerd. Wanneer u nog vragen heeft, kunt u met ondergetekende contact opnemen.

Hoogachtend,
Vermilion Energy Netherlands B.V.

Senior Legal & Governmental Affairs Advisor / Advocaat

Radarweg 29 (14e verd.) - 1043 NX Amsterdam –